

ERMENİ TERÖR HAREKETLERİ VE YAKIN TARİHLİ BİR ÖRNEĞİ: HOCALI KATLIAMI

Mete Kaan KAYNAR*
Gökhan AK*

ÖZET

Milletler tarihi, çok kanlı ve zorlu mücadeleler tarihi olmakla birlikte, aynı zamanda ilginç yönetim, idare ve iktidar gerçekliklerinin de kaynağıdır. Bu iktidar çeşitliliği, kimi halklar için hayli sağlıklı bir sığınma limanı iken, kimi gruplar için köleliği, serfliği ve esareti zulüm içinde yaşadığı bir cehennem olmuştur. Bu çalışmanın ana amacı, ilk önce Osmanlı İmparatorluğu Millet Sistemi'nin en sadık kesimini oluşturan Ermeni cemaatinin İmparatorluk içindeki sosyo-politik ve iktisadi durumunu ortaya koymak, müteakiben Osmanlı İmparatorluğu'nun huzur ve bolluk içinde yaşayan *sadık milleti* Ermeni cemaatinin, başta bağımsızlık amaçlı bir uluslaşma hareketi şeklinde çıkan, ancak sonrasında sayısız kanlı terör ve tedhiş hareketine dönüşen yüzyıllık 'Ermeni Terörü' döneminin Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki izlerini sürmek, bununla bağlantılı olarak Ermeni Sorunu-Ermeni Terörü ilişkisini vurgulamak, sonrasında da bu terörün Türkiye sınırları dışında kalktığı yakın tarihli bir örnek olan Hocalı Katliamı'nı irdelemektir. Sonuçta da, konuya ilişkin genel bir değerlendirme ile çalışma bağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Ermenileri, Terör, Ermeni Sorunu, Ermeni Terörü, Hocalı Katliamı.

ARMENIAN TERRORIST ACTS AND A RECENT CASE: KHOJALY (HOCALI) MASSACRE

ABSTRACT

The history of the nations is very bloody and challenging. However, this history has been the source of very interesting management, administrative and power realities and fights. These power assortments has been a healthy and secure harbour and safehaven for some folks while for som others it has been a hell in which many sort of massacres, slavery, oppressions, cruelty and persecutions had been executed. Thus, the main goal of this paper is firstly to discuss the social-political and economical situation of the most loyal part of the Ottomans' "Millet System", then to pursue the trace of the Armenian terror period, which has rooted from an independence project at the very beginning, and to emphasize

-
- Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Beytepe/Ankara, metekaankaynar@gmail.com
 - Dr., Nişantaşı Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Maslak/İstanbul, gak2081@yahoo.co.uk

the relation between Armenian Issue and Armenian Terror, and lastly, try to deepen into a recent sample of that bloody massacre of terror at Hocali. In essence, the issue will be tried to bring to an end with a final evaluation.

Keywords: Ottoman Armenians, Terror, Armenian Issue, Armenian Terror, Khojaly Massacre.

“*Tarix heç bir zaman unutmaz bunu,
xocali elinin bu soy qirgini,
soy qirgini deyil tek bir milletin,
bu felaketidir beşeriyetin.*”¹

GİRİŞ

Milletler tarihi, çok kanlı ve zorlu mücadeleler tarihi olmakla birlikte, aynı zamanda ilginç yönetim, idare ve iktidar gerçekliklerinin de kaynağıdır. Bu iktidar çeşitliliği, kimi halklar için hayli sağlıklı bir sığınma limanı iken, kimi gruplar için köleliği, serfliği ve esareti zulüm içinde yaşadığı bir cehennem olmuştur. Bu bağlamda, tarihte kimi milletler, kendi tebaaları olan, özellikle de farklı dinden halk yığınlarını hoşgörü, anlayış ve iyi niyet içinde yönetirken, kimileri de *azınlık* halklar veya gruplar üzerinde yoğun bir baskı kurup, şiddet, asimilasyon, eritme, hatta yok etme politikaları uygulamışlardır. Bu kapsamda, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, farklı dinlerin, dillerin ve etnik kimliklerin, bugün gıptaıyla bakılacak ve örnek alınacak şekilde, çağına göre inanılmaz bir hoşgörü içinde yaşadığını söylemek mümkündür. Bu, Osmanlıların Millet Sistemi’dir.²

Osmanlı yöneticileri bir anlamda Orta Asya devlet geleneklerini ve Müslümanlığı Anadolu ve Rumeli’de yaşayan Hıristiyan halkın inançlarıyla bağdaştırarak,³ yeni tipte bir İslam devleti ve din-devlet ilişkisi kurmuşlardır. İşte Osmanlı’nın “millet” sistemi

¹ 26 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan’ın Hocalı kentinde Ermeniler tarafından yapılan katliamın 15. yıldönümünde, olayın gelişim ve sürecini dünya kamuoyuna sergilemek amacıyla, Ankara’da bir panel düzenlenmiştir. Bu mısralar, o tarihte Ankara’da öğrenim gören Lamiye Shirvanzade’nin panele Karabağ ve Hocalı Katliamlarına ilişkin sunduğu şiirlerinden alınmıştır. Bkz. Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Yıl: 55, Sayı: 370, Şub-Mar-Nis 2007, s. 23.

² Osmanlı’da Millet Sistemi için bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004; İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006; İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007; Kemal H. Karpat ve Yetkin Yıldırım (eds.), *Osmanlı Hoşgörüsü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, (Çev.: Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, (2. Baskı), Risale Yayınları, İstanbul, 1996.

³ Bunun başlıca sebebi, Osman Bey’in, Cengiz ve Timur’dan aldığı yönetsel miras olarak, Osmanoğulları’nı fethedilen coğrafyalardaki halkın bir *varisi* olarak görmesi ve ayrıca, doğrudan Kur’an’dan kaynaklanan İslam ilkelerince, Kitap ehli (Kur’an, İncil, Tevrat ve Zebur) olan dini toplumların himaye edilmesi ve bu nedenle de, bu halkların, Kur’an’dan kaynaklanan ve Osmanlı hanedan iktidarı tarafından değiştirilemeyecek yasal statülerinin bulunması durumuydu. Bu da, Osmanlı’nın dini temellere dayalı Millet Sistemi’ydi. (Karpat, 2010a: 521).

olarak tanınan İslam kökenli sosyal örgütü, insanları öncelikle topluluğun, yani cemaatin üyesi olarak görüyor ve onlara kişi olarak cemaat içinde din, dil, kültür, eğitim hürriyeti tanıyordu ki⁴ bu yöntem, demokrasinin temel taşlarından birisidir (Karpata, 2010b: 25).

1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ERMENİLERİN DURUMU

Nitekim Osmanlı-Türk-Ermeni ilişkilerinin yaklaşık bin yıllık sürecinin başlarında, Romalılar, Persler, Bizanslılar tarafından Anadolu'nun bir yerinden diğer yerine sürülen, savaflara itilen ve çoğu kez üçüncü sınıf bir vatandaş muamelesi gören Ermeniler, Türklerin Anadolu'ya girişlerini takiben, bir yandan Türklüğün adil, insani töresinden, diğer yandan da gerçek İslam'ın hoşgörülü, birleştirici siyasetinden yararlanmışlardır. Bu ilişkilerin gelişme ve doruğa ulaşma çağı olan 19. yy. sonlarına kadar süren devir ise, Ermeniler'in altın çağı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çalışan, liyakatli, dürüst ve becerili her teb'asına sağladığı imkânlardan gayri-müslimler içinde en çok faydalananlar Ermeniler olmuştur.⁵ Büyük bir imtiyaz olarak askerlikten, kısmen de vergiden muaf tutulurken, ticarete, zanaatta, çiftçilikte ve idari işlerde yükselme fırsatını elde etmişler⁶ ve devlete bağlı, milletle kaynaşmış ve anlaşmış olduklarından dolayı, haklı olarak "millet-i sadıka",⁷ "tebaa-ı sadıka" olarak kabul edilmişlerdir (Yıldırım, 2000: 5-10).⁸ Nitekim 19. yy.ın sonlarına kadar Osmanlı

⁴ Osmanlı yönetimi'nin, "Osmanlılık" politikası bağlamında, 1880'leri sonlarında Maarif Nezareti vasıtasıyla, daha önceleri cemaat tarafından desteklenen ve hükümet denetiminin dışında kalan Ermeni, Yunan ve diğer gruplara bağlı okullara, aynen Müslüman okullarına yaptığı gibi hükümet denetimi getirmesine karşı tasvir edilebilecek Ermeni tepkisi örneği, hem hükümet çabalarının nasıl geri teptiğini gösteren, hem de Osmanlı'daki Ermeni cemaatinin içinde bulunduğu özerklik ortamının şartlarını gösteren çok güzel bir örnektir: "*Öfkeli Ermeni Patriği, Sadrazam Said Paşa'yı ve Padişah II. Abdülhamid'i, 1460'larda Fatih Sultan Mehmed'in cemaatine tanıdığı özerk kültürel hakları ihlal ettikleri için, fena halde azarladı. Patrik, kendi cemaatinin temsilcisi olarak, Ermeni ırkının tarihi, Osmanlı tarihi, veya Türkçeyi öğretim konusunda sadece kendisinin karar vermeye hakkı olduğuna inanmaktaydı.*" (Karpata, 2005: 26-7).

⁵ Ermeniler ile Türkler arasındaki kültürel ilişkiler eskiden beri öylesine derindir ki, neredeyse sanat, basın, ticaret alanlarında iki millet içiçedir. Ermeniler o kadar Türk adet ve göreneklerinin tesirinde kalmışlardır ki, 1835'te Osmanlı İmparatorluğu'na gelen, Pay-i Taht'da ve Anadolu'da pek çok incelemelerde de bulunmak imkânını bulan Moltke "*Bu Ermeniler hakikatte Hristiyan Türklere denilebilir*" kanaatine ulaşmıştır. Bkz. Helmuth von Moltke, *Briefe über zustande und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, (Berlin: E. S. Mittler, 1917), p. 34; Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983, s. 50.

⁶ Osmanlı padişahlarınca gayri-müslimlere verilen imtiyazlar, 1839 Tanzimat Fermanı, 1878 Berlin Kongresi ve 1908 Anayasası'nın getirdiği düzenlemelerle teyit edilmiş, genişletilmiş ve Batının teminatıyla milletlerarası bir şekil almıştır. İlk iki düzenlemeyle getirilen yeni prensipler çerçevesinde ve Fatih Sultan Mehmed'in 1461'de tanıdığı hak ve imtiyazlardan 400 yıl sonra 1863'de Ermenilere Nizamname-i Millet-i Ermeniyan adıyla yeni bir imtiyaz daha verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçerli olan bütün bu hukuk sistemini, 1839 öncesi fermanlarla verilen imtiyazlar ve sonrasında verilen haklar şeklinde iki ana başlık altında incelemek mümkündür.

⁷ Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastları*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 11.

⁸ Osmanlı'da Ermenilerin durumu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Levon Panos Dabağyan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka Osmanlı Ermenileri-Amiralar, Devlet Adamları, Mimarlar, Hekimler, İlim Adamları, Yedirenk Kitapları*, İstanbul, 2011; Fahri Aral, *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri-Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2011; Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri-Büyük*

İmparatorluğu'nun bir Ermeni sorunu olmadığı gibi, Ermeni cemaatinin de Osmanlı yönetimiyle çözüm bulamadığı bir sorun pek görülmemiştir.

Bu denli olumlu bir tabloya rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda *kronik* bir "Ermeni Sorunu"nun⁹ ortaya çıkmasının kuşkusuz kendine özgü sebepleri bulunmaktadır. Nitekim bunların birçoğu da, sorunun ortaya çıktığı dönemin özellikleri ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Dolayısıyla bu aşamada Ermeni sorununa, daha sonra Ermenilerce özellikle Türklere ve Azerilere karşı girişilen tedhiş ve terör hareketlerinin temelini oluşturması nedeniyle kısaca değinilmekte fayda görülmektedir. Zira Ermeni sorunu ile Ermeni terörünün varlık nedenlerini birbirlerinden almadıklarını ileri sürmek mümkün görülmemektedir. İncelenecek olursa, son yüzyıllık zaman dilimi içerisinde Ermeni terörünün, Ermeni sorununun sürdürülebilmesi ve canlı tutulması için hayat alanı bulduğu, bundan beslenen Ermeni sorununun da terör ile gündemde kalmayı başardığı aşikârdır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Ermeniler'in devlet yönetimiyle ilgili bir problemleri görülmezken, devletin zaafa uğradığı 19. yy.ın son çeyreğinden itibaren, özellikle yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdükleri politikalarının bir parçası olarak bu cemaati tahrik etmeye ve dini, siyasi ve ekonomik menfaatleri doğrultusunda kullanmaya başladılar. Şark Meselesi¹¹ olarak bilinen bu politika ilk meyvelerini Balkan milletlerini bağımsızlıklarına kavuşturarak toplamıştır. Şimdi sıra Anadolu Hıristiyanları'ndaydı. Emperyalist güçler, Anadolu Hıristiyanları'ndan Ermeniler'i seçtiler. Ermeni konusunu kendi menfaatleri doğrultusunda istismar eden

Güçler Diplomasisinin Kurbanları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009; Bilal N. Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011; Ahmet Karaçavuş ve İbrahim Erdal, *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009; Paul B. Paboudjian ve Raymond H. Kevorkian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012; Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yinanç ve Yusuf Halaçoğlu, *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Kars, 1995.

⁹ Ermeni sorununun ve terörünün tarihsel gelişiminin irdelenmesi sonucu ortaya çıkan bulgular analiz edildiğinde, Ermeni sorununun Osmanlı'nın politikalarından ve yaptıklarında değil, 1789 Fransız İhtilali süreciyle ortaya çıkan milliyetçilik akımlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda yansımaları ile başlamıştır. Bu durum, Osmanlı yönetimindeki azınlıkların bağımsızlık istemelerine ve bunun için mücadele etmelerine neden olmuştur. Bkz. Zeynep Karış, "Ermeni Terör Örgütü: Asala", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi SBE, Ankara, 2007, s. 4.

¹⁰ "Ermeni Terörü-Ermeni Sorunu" ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Çulcu, *Cehennem Makinesi-Ermeni Terörü'nün 100. Yıldönümü*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005; Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009; Erdal İter, *Büyük İhanet/Ermeni Kilisesi ve Terör-Tarihi Seyir*, (3. Basım), Turhan Kitabevi, Ankara, 2007.

¹¹ Bkz. Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", iç. Tarihi Gelişimi İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın), (8-9 Mart 1990), TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 59-63.

devletlerin başında Rusya ve İngiltere geliyordu.¹² Ancak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında imzalanan ve 16. maddesi ile Ermeni sorununu resmi olarak başlatan 1878 Ayastefanos Barış Anlaşması¹³ öncesi ve sonrasındaki gelişmeler,¹⁴ Rusya ile İngiltere arasında gittikçe sertleşen Ermeni konusundaki rekabeti devletlerarası bir hüviyete soktu. Bu durumdan cesaretlenen bazı Ermeniler de harekete geçtiler ve yurt içinde ve dışında ihtilalci Ermeni partileri ve dernekleri kurmaya başladılar. Başlangıçta hayır işlemek amacıyla kurulan bu dernekler, kısa süre sonra (Büyük) Ermenistan'ı kurma¹⁵ planı için birer tedhiş yuvası¹⁶ haline dönüştü (Halaçoğlu, 2010: 25-31).

2. OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ERMENİ TERÖR HAREKETLERİNİN GELİŞİMİ

Ermeniler, bu büyük amaçlarını gerçekleştirmek için Osmanlı toplumu içerisinde çoğu kez sivil halka yönelik şiddet eylemlerini bir araç olarak seçmişlerdir. İşte bu noktada, bugün iki toplum arasında olduğu kuşku götürmez bir husumetin ve hatta düşmanlığın kıvılcımı ateşlenmiştir. 1860'lara kadar uzanan Ermeni milli hareketinin terör ve tedhiş politikasına dönüşmesiyle ortaya çıkan şiddet sarmalı, 1920'lerden 1980'li yılların ortalarına kadar Türkiye Cumhuriyeti'ne de yönelmiş ve kısmen Ermeni soykırımını iddiasına dayandırılan bir "intikam" kavramı ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Sonuçta günümüzde "Ermeni terörü" kavramı, "Ermeni sorunu" kavramı kadar tanınır hale gelmiştir (Acer, 2003: 117).¹⁷ Nitekim başlangıcından bu yana

¹² Fransız İhtilali'nden sonra milliyetçilik olaylarının artmasıyla birlikte bunu Osmanlı'ya karşı koz olarak uygulamak isteyen Rusya ve İngiltere Osmanlı bünyesindeki Ermenileri kışkırtarak teşkilatlandırmışlar ve ülke içinde çeşitli isyanlar çıkmasına sebep olmuşlardır. Bkz. İsmet Binark, *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, ATO Yayını, Ankara, 1995, s. 27-32. Ayrıca bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi-I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 15, Ankara, 1998; Cemal Anadol, *Tarih Boyunca Türk-Ermeni Meselesi*, Bilge Karınca, İstanbul, 2007; Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.

¹³ Bkz. Münir Süreyya, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 53, Ankara, 2001, s. 7; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara, 1983.

¹⁴ Bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: 1878-1897*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984.

¹⁵ Sanayileşmiş Batılı ülkeler, sömürgecilik yarışına girmişler, gelecek dönem içinde önem arz edecek kaynakların elde edilmesi ve paylaşımı için Osmanlı İmparatorluğu'nu kendilerine hedef seçmişler, bu amaca paralel olarak da Osmanlı himayesindeki Hıristiyan toplulukları Osmanlı'yı parçalama emelleri için maşa olarak kullanmışlardır. Söz konusu güçler, bu amaç doğrultusunda doğu illerinde kurulacak "Büyük Ermenistan", literatürdeki tanımıyla "Integral Armenia" sözünü Ermenilere vermişlerdir. Günümüzde de varlığını sürdüren Ermeni taleplerinin temelini dönemin büyük devletlerinin bu vaadi oluşturmaktadır (Cöhce, 2001: 87-107)

¹⁶ Ermeni terörü konusunda detaylı analizde bulunan yerli kaynaklar için bkz. Tuğrul Özcan, *II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları*, Özbay Yayıncılık, İstanbul, 2007; Enver Yaşarbaşı, *Ermeni Terörünün Tarihçesi*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984; Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1996; Zafer Özkan, *Tarihsel Akış İçinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi*, Kişisel Yayınlar, İstanbul, 2001.

¹⁷ Ermeni terörü konusunda detaylı analizde bulunan yabancı kaynaklar için bkz. Michael M. Gunter, *Pursuing the Just Cause of Their People: A Study of Contemporary Armenian Terrorism*, (New York: Greenwood Press, 1986);

yöntem olarak şiddeti benimseyerek, çevre halklara büyük bir zulüm haline dönüşen sözde Ermeni bağımsızlık hareketinin tanıkları ve belgeleri açık bir şekilde arşivlerde mevcuttur.

2.1. Osmanlı Dönemi Ermeni Cemiyetleri ve Örgütleri (Özet)

Ermeni milli hareketlerinin oluşması ve sistematik hale dönüşmesi 1860'lı yıllara kadar uzanmaktadır. 1860 yılında Kilikya'da "Hayırseverler Cemiyeti", "Fedakârlar Cemiyeti", 1870-1880 arasında Van'da "Ararathlı, Kara Haç, İttihat ve Halas Cemiyetleri",¹⁸ Muş'ta "Mektep Sevenler, Şarklı ve Kilikya" adlı yine dört farklı cemiyet kurulmuştur (Karaş, 2007: 28). Etnik yapıda görünmemesine ve daha çok yardım amaçlı cemiyetler olarak kurulmalarına rağmen bu cemiyetler Ermeniler arasında etnik bilincin uyanmasına zemin hazırlamışlardır. Nitekim Osmanlı Ermeni toplumunun 1800'lü yılların başında Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde bir sorun haline gelmeye başlamasının en somut göstergesi, Ermenilerce kurulan dernek ve cemiyetlerin gerçekleştirdikleri terör eylemleri olmuştur.¹⁹ Eylemleriyle Osmanlı Devleti'ni parçalayamayacaklarının farkında olan Ermeni grupları Batılı büyük devletlerin dikkatini çekerek onların Osmanlı Devleti'ne müdahalesini ve Osmanlı Ermenilerine yardımlarını sağlamayı amaçlamışlardır. Bunda da başarılı olmuşlardı (Acer, 2003: 122).

Francis P. Hyland, *Armenian Terrorism: The Past, The Present, The Prospects*, (Boulder, CO.: Westview Press, 1991); Anat Kurz and Ariel Merari, *ASALA: Irrational Terror or Political Tool*, (Boulder, CO.: Westview Press, 1985); Andrew Corsun, "Armenian Terrorism: A Profile", *U.S. Department of State Bulletin*, August 1982; Gaïdz Minassian, *Guerre et terrorisme arméniens*, (Paris : Presses universitaires de France, 2002); Michael M. Gunter, "Contemporary Armenian Terrorism", *Terrorism: An International Journal* 8 (No. 3; 1986), pp. 213-52; Michael M. Gunter, "The Armenian Terrorist Campaign Against Turkey", *Orbis* 27 (Summer 1983), pp. 447-77; Michael M. Gunter, "Armenian Terrorism: A Reappraisal", *The Journal of Conflict Studies*, Vol 27, No 2 (Winter 2007), pp. 109-128; Global Terrorism Database Assembly of Turkish American Associations, [Report on Armenian Terrorism and JCAG terrorist Hampig Sassounian http://www.ataa.org/reference/Supporting_Documents_Hampig_Sassounian.pdf], 2010; Aram Khaligian, "The Necessities of Violence and National Culture in the Liberation Struggle," *The Armenian Weekly*, 31 December 1986.

¹⁸ Bunlardan, 1878 yılında Van'da kurulan Kara Haç Cemiyeti, Amerika'daki Klu Klux Klan benzeri bir kuruluşu (Uras, 1976: 430); (Gürün, 1983: 129). Bundan iki yıl sonra, 1880 yılı civarında Rusya yönetimindeki Ermenistan'da kurulan dernekler ise, Anadolu Ermenileri'ne silah göndermeye başlamışlardı (Gürün, 1983: 126'dan aktaran Halaçoğlu, 2010: 31).

¹⁹ Ermeni komitecilerini en çok etkileyen terör anlayışı Rusya'da ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıldaki Rus Devrimci hareketlerinin rolü, özellikle *Narodnaya Volya* (Halkın İradesi) ve Nihilist Hareketi binlerce mensubu ile hiç şüphesiz dönemini etkilemesi bakımından öne çıkmaktadır. Halkın İradesi tarihteki ilk politik terörizm kampanyalarından birini başlatmıştır. Aslına bakılırsa 1880'lerde iyice gündeme gelen ve büyük savaşın başlamasının suni sebebi olarak gösterilen Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesinde doruğa ulaşan "Hükümdar Katli Dönemi" diye de tabir edilen bu katliam dönemini gündeme getiren de 1 Mart 1881'de II. Aleksandr'ın *Narodnaya Volya* tarafından öldürülmesi olmuştur. Rus Narodnikleri modern terörizmin bir parçası olarak Rusya'dan Batı Avrupa, Balkanlar ve Asya'ya yayılan bir anarşist dalgası ortaya koydular. Bu hareket en üst seviyeye, zaman zaman "suikastların altın çağı" diye tabir edilen 1890'larda ulaştı. İşte bu dönem, Osmanlı Devleti'nde Ermeni komitelerinin 1890-1896 olaylarının başladığı zamana denk geliyordu (Selvi, 2011: 43).

Ermenilerin, hem sorunu gündemde tutup dış müdahale ve destek sağlamak, hem de kendileri açısından mücadeleyi devam ettirmek için çeşitli karışıklıklar yaratmaları, bu dönemler boyunca sürekli karşılaşılan bir durum olmuştur.²⁰ Bu olayların bir kısmı münferit nümayişler, bir kısmı toplu isyanlar, bir kısmı ise cinayet ve suikastlar şeklinde kendisini göstermiştir. Halka açık yerlere bomba konulması, resmi görevlilerin öldürülmesi, kurbanların vücut organlarının kesilmesi, sabotajlar, hırsızlıklar ve benzeri eylemlerin izlerini İngiliz dokümanlarından da takip etmek mümkündür (Sonyel, 2001: 14'den aktaran Acer, 2003: 122). Van'daki "Kara Haç" cemiyetinin kurucusu Mıgırdıç Portakalyan isimli bir Ermeni öğretmendir.²¹ Portakalyan, Van'da açtığı okulunda birçok militan yetiştirmiş, olaylara karıştığı Osmanlı hükümeti tarafından belirlenince Van'dan uzaklaştırılmıştır. Portakalyan daha sonra, Fransa'ya yerleşerek burada 'Armenia' gazetesini çıkarmıştır. "Kan dökmeden hürriyetin elde edilemeyeceği" propagandasını gazetesinde yapmaya başlamış, bunun üzerine adı geçen gazetenin yurda sokulması yasaklanmıştır. 1880 yılında dört büyük cemiyet "Ermenilerin Müttehit (Birleşik) Cemiyeti" adı altında birleşmişlerdir. Bu yıllarda Erzurum'da "Silahlılar Cemiyeti" ve "Milliyetçi Kadınlar Cemiyeti" kurulmuştur. Bu derneklerin amacı; çeşitli yerlerde ayaklanmalar çıkarmak, gençleri silahlandırmak, Ermeniler lehine Osmanlı idaresinde değişiklikler yapmaktır (Karaş, 2007: 29).

1885'ten sonra ise üç Ermeni İhtilal Örgütü kurulur. Bunlardan birisi Armenakan Partisi'dir. Kurucuları Portakalyan'ın dokuz öğrencisidir (Nalbandian, 1963: 25). İkinci bir örgüt de Hınçak (Çan) Partisi'dir.²² Hınçak Komitesi programının yöntem bölümünde teröre yer vermişti. Hınçak programının üçüncü bölümünde yer alan yöntemler hemen hemen Rus Narodnaya Volya'nın programıyla aynıdır. Tıpkı bu

²⁰ Bkz. Enver Ziya Karal, *Armenian Question*, Gündüz Matbaası, Ankara, 1975, s. 12-13; Salahi R. Sonyel, *Turkey's Struggle for Liberation and the Armenians*, SAM Papers, Ankara, 2001, s. 13 (Aktaran Acer, 2003: 122).

²¹ Kantarcı, Şenol, Kasım, Kamer, Kaya, İbrahim ve Laçiner, Sedat (Yay.Haz.), *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri (Cilt-II)*, ASAM-EREN Yayınları, Ankara, 2003, s. 102.

²² Kurucusu, 1887'de Cenevre'de Rusya'dan Avrupa üniversitelerine giderek tahsillerine başlayan iyi aile çocuğu yedi genç Ermenidir. Hepsisi Marksisttir. Mıgırdıç Portakalyan ile yakın ilişkileri vardır. Anadolu'da Bafra, Merzifon, Arnasya, Tokat, Yozgat, Eğin (Kemaliye), Arapkir ve Trabzon'da örgütlenirler. İstanbul'da da teşkilatları vardır. 15 Temmuz 1890'da Kumkapı nümayişini, Ağustos 1894'te Sasun isyanının, 30 Eylül 1895'te Bab-ı Ali yürüyüşünü, 24 Ekim 1895 Zeytun isyanını bunlar başlatır, yönetirler (Nazım Paşa, 1998: 120-5'den aktaran Göyünç, 2000: 38).

programdaki gibi Hınçak programında da propaganda, isyan ve terör ana temayı oluşturuyordu.²³

1890 yazında Tiflis'te kurulmuş ve üçüncü ihtilalci örgüt olan Taşnak Komitesi'nin (Ermeni Devrimci Federasyonu) Rusya topraklarında vücut bulduğu için Rus ihtilalcilerinden etkilendiğini düşünmek doğaldır. Hınçak örneğinde olduğu gibi Taşnakların programlarına bakıldığında bu etkiyi görmek şaşırtıcı değildir. Taşnakların programında yöntemler kısmında halkı silahlandırmak için her yola başvurmak, savaşmayı desteklemek, hükümet yetkililerini, muhbirleri, işbirlikçileri, hainleri ve istismarcıları yıldırım gibi maddelerin yanı sıra hükümet kurumlarını yağma ve yıkıma maruz bırakma gibi terör yöntemlerinin yer aldığı görülmektedir (Nalbandian, 1963: 168).²⁴ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere iki Ermeni komitesinin programlarında ortak nokta terörün kullanılmasıdır. Bu çerçevede Ermeni olaylarının baş gösterdiği 1890'larda Rus ihtilalci ve anarşistlerinden etkilenen Ermeni komitelerinin yöntem olarak teröre başvurdukları sonucuna varılabilir (Selvi, 2011: 46).²⁵

Daha spesifik olaylardan da bahsetmek mümkündür. 20 Haziran 1890'da Erzurum Saint Asalyan kilisesi aranırken karşı konulmuş ve iki subay ve bir jandarma eri şehit olmuştur. Kilisede Rusya'dan getirilmiş silahlar bulunmuştur. 1894 yılında Patrik Aşkıyan'a başarısız suikast girişimi olmuştur. 25 Ekim 1895 Cuma namazında, Müslümanlara bir saldırı yapılmış ve çıkan olaylarda 200'e yakın Müslüman ve Ermeni ölmüştür. 1905'de II. Abdülhamit'e bir suikast girişimi olmuştur. 31 Mart Vakası sonrasında, Ermeniler 1909 yılı içerisinde Adana'da katliamlar gerçekleştirmişlerdir

²³ Hınçak Cemiyeti programında yer alan silahla ilgili hüküm, cemiyetin ihtilalci ve yasadışı yönüne vurgu yapmaktaydı. Bu hükme göre, her üyenin silah kullanma eğitiminden geçmesi ve kendine ait silahı olması gerekmektedir. Üyeler silah olarak yanlarında en azından bir revolver ve bir süngü bulundurmaları yükümlüydü. Mihran da eğitilmiş bir kişi olmasına rağmen komitecililiği ile aynı kurallara uyuyor, silah ve bomba kullanma konusunda yetişmiş görünüyordu (Selvi, 2011: 43-4).

²⁴ Ermeniler 1880'li yıllarda gizli örgütlenmelerini tamamlamış, 1890'lı yıllarda ise bu örgütlerin arkasındaki devletler tarafından Ermeni isyanları birbiri ardına çıkmaya başlamıştır. Sason Bölgesi'nde (Muş-Diyarbakır yöreleri) çıkarılan olaylarla Müslüman ahalie karşı yapılan katliamlar bunlara örnek gösterilebilir. Bunlar dışında 1895'te İstanbul'da Ermenilerce karışıklıklar çıkarılmış ve 1896 yılında Osmanlı Bankası baskınıyla "Ermeni Terörü" tüm şiddeti ve ürkünçlüğüyle kendini göstermiştir (Karaş, 2007: 29). Bunların yanı sıra, yaralama ve öldürmelerle sonuçlanmış önemli büyüklükte birçok karışıklıktan da bahsedilmesi gerekmektedir. 8 Aralık 1882 tarihli Anavatan Müdafileri Olayı, Mayıs 1889'da Armenekan çeteleri ile çatışma, Ağustos 1889 Musa Bey Olayı, 15 Temmuz 1890 tarihli Kumkapı nümayişi, 1892-1893 tarihleri arasındaki Merzifon, Kayseri ve Yozgat'ta cereyan etmiş olaylar, 30 Eylül 1895 tarihli Babiali olayı ve 14 Temmuz 1896 tarihli ve Taşnak komitesince planlanan Osmanlı Bankası baskını bu tür olaylar arasında sayılabilir (Acer, 2003: 123).

²⁵ 1800'lü yılların sonu, Ermeni sorununun artık somut olaylara dönüştürüldüğü ilk yıllar olmuştur. 1882 ile 1904 yılları arasında 38 büyük çaplı Ermeni olaylarından ve isyanlarından bahsetmek kolaylıkla mümkündür. Bunlardan yaklaşık 31 tanesi Birinci ve İkinci Sasun İsyanları (1894, 1897), Zeytin İsyanı (1895) ve Adana İsyanı (1909) gibi büyük çaplı isyanları da kapsayan Ermeni ayaklanmalarıdır. Bkz. Binark, a.g.e., s. 12-62; Süslü ve diğerleri, a.g.e., s. 150-1.

(Süslü ve diğerleri, 1995: 94, 96, 98, 135, 136'den aktaran Acer, 2003: 124) 1904 ve 1906 yılları arasında ise toplam 105 kişi Ermenilerce gerçekleştirilen suikastlarda öldürülmüştür. Bunlar arasında 32 tanesi muhbirlik yaptığı iddia edilen Ermenilere, 32 tanesi öldürülen Rus ve Türk yetkililerine aittir (Şehirli, 2000: 206).

2.2. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Ermeni Terör Örgütleri ve Faaliyetleri (Özet)

1. Dünya Savaşı'ndan sonra da Ermeni kökenli şiddet olayları devam etmiştir. 6-13 Şubat 1919'da Erivan'da yapılan Batı Ermeni II. Kongresi'nde Talat, Cemil ve Sait Halim Paşalar ile Dr. Nazım, Bahattin Şakir ve Cemil Azmi Beyler gibi Osmanlı idarecileri gıyabında yargılanıp mahkûm edilmişler ve buldukları yerde öldürülmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

Bugünkü Ermeni terörizminin öncü birimi, 1920'lerde Batı Avrupa'da yaşayan birçok Osmanlı eski idarecilerine suikastlar düzenleyen Nemesis (Eski Yunan adalet ve intikam tanrıçası) adlı Taşnak alt örgütüdür (Şehirli, 2000: 207; Gunter, 1986: 15-25)²⁶ Ancak, Ermeni terörünün şiddetlenmeye başladığı yıllar 1970'li yıllar olmuştur. 1973'te münferit bir olay olarak başlayan Ermeni kökenli terör eylemleri 1974'den sonra Türk dış temsilciliklerine, Türk Hava Yolları bürolarına ve özellikle diplomatlara yönelmiştir.²⁷

Ermeniler, bir yöntem olarak, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde, toplumun çeşitli kesimlerinde korku ve dehşet yaratan ve yasal olmayan şiddet eylemleri gerçekleştirmişler ve birçok insanı öldürmüşler, yaralamışlar veya çeşitli türden zararlar vermişlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi bu eylemler, isyan, ayaklanma, bombalama, öldürme, yaralama gibi çeşitli şekiller almış; ancak, hemen hepsi de şiddet

²⁶ Nemesis'in ilk kurbanı, 15 Mart 1921 de Berlin'de bir caddede yürürken vurularak öldürülen Osmanlı içişleri eski bakanı Talat Paşa'dır. 9 ay sonra (6 Aralık 1921) Osmanlı dışişleri eski bakanı Sait Halim Paşa, Roma'da bir Ermeni tarafından katledildi. Eski Jön Türk yetkililerinden Bahattin Şakir Bey ve Cemal Azmi Bey, 17 Nisan 1922'de Berlin'de öldürüldü. Bundan birkaç ay sonra Cemal Paşa, iki Ermeni tarafından 21 Temmuz 1922'de yaverleri Binbaşı Nusret ve Teğmen Süreyya Bey ile birlikte Tiflis'te öldürüldü (Şehirli, 2000: 208). Ermeni komiteciler Atatürk'e de suikast planlamışlar, ancak, Türk güvenlik yetkililerince Mayıs 1925'te önlenmiştir. 1927'te bir başka girişim İstanbul'da önlenmiştir (Ibid., s. 209).

²⁷ Ermeni kökenli Kaliforniyalı Geourgen Yanikian, Los Angeles Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i bir otel odasında vurarak öldürdü. Bu cinayetlerden sonra Ermeni terör örgütleri ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Örgütü) ve JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları) terör eylemlerini başlattı. 1975 Lübnan İç Savaşı ve duyarlı ortamın etkisi ile de Ermeni şiddet eylemleri giderek arttı. Zira, ASALA, 1975 yılında Lübnan'da kurulmuştu. ASALA için bkz. (Hayland, 1991: 26) 1973 yılı ile 1985 yılları arası dönemde, Türkiye sınırları dışında Ermeni kökenli eylemlerde öldürülen kişi sayısının toplam 45 olduğu belirtilmektedir. Öldürülen toplam Türk vatandaşı sayısı 34'tür. Bunlardan 4'ü Türk büyükelçileridir. 6 tanesi başkonsolos ya da konsolostur. Geriye kalanlar Türk diplomat yakınları veya elçilik yada konsolosluk mensuplarıdır. Öldürülen 45 kişiden 11 tanesi ise yabancı uyruklu kişilerdir. Fakat bunlardan bir kısmı Türk elçilik ya da konsolosluklarında çalışan memurlardır (Özkan, 2001: 208-9).

içermiş ve sonuçta korku ve dehşet yaratmıştır (Acer, 2003: 133). Bu olaylar, sadece Türkiye sınırları içinde kalmamış, yakın bir zamanda korkunç bir Ermeni vahşeti Hocalı’da yaşanmıştır.²⁸

3. YAKIN TARİHLİ BİR ERMENİ TERÖRÜ: HOCALI KATLIAMI²⁹

Ermenilerin “Büyük Ermenistan”ı kurmak için Azerbaycan Türklerini ilk planlı tehcir ve soykırımı, 1905-1907 yılları arasında gerçekleştirmişir. Azerbaycan Türkleri daha sonra 1918-20 yıllarında ikinci defa güç tatbik edilerek kendi topraklarından sürülmüştür. SSCB döneminde Ermenistan’da yaşayan Azerbaycan Türkleri 1948-53 yıllarında “büyük göçe” tabi tutularak, yaklaşık 150 bin Azeri tarihi yurtları olan Ermenistan’dan kovulmuş ve Azerbaycan Türkleri üçüncü kez tehcire maruz bırakılmıştır. Son tehcir ve soykırım ise, modern dünyanın gözleri önünde 1988 yılında başlayan çatışmalarla gerçekleşmiştir.³⁰

1988 yılında silahlı çatışmaya dönüşen Dağlık Karabağ sorunu kısa süre sonra Dağlık Karabağ’ın sınırları dışına taşmış ve cepheye kazanılan askeri başarılar Ermenilerin Azerbaycan’ın içlerine kadar sokulmalarına olanak sağlamıştır. Netice itibariyle Azerbaycan topraklarının yüzde 20’si Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.³¹ Ermenistan Silahlı Kuvvetleri 1992 yılının 25 Şubatı 26 Şubata bağlayan gecesinde bölgedeki 366. Alayın da desteği ile önce giriş ve çıkışını kapadığı Hocalı köyünde sivil, kadın, çocuk, yaşlı ayırımı yapmadan resmi rakamlara göre 613 kişiyi katletmişlerdir. Katledilenlerin 83’ü çocuk, 106’sı kadın ve 7’den fazlası ise yaşlıydı. Normalde en şiddetli savaşlarda dahi savaş dışında tutulan, dokunulmayan bu kesimi Ermeniler yaşlı, kadın ve çocuk demeden acımasız işkenceler yaparak katletmiştir. Bu katliamdan toplam 487 kişi ağır yaralı olarak kurtulmuştur. 1275 kişi

²⁸ Hocalı Katliamı, Karabağ Savaşı sırasında 26 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında yaşanan ve Azeri sivillerin Ermenistan’a bağlı silahlı kuvvetler tarafından toplu şekilde katledilmesi olayıdır.

²⁹ Hocalı katliamı ile ilgili yerli akademik çalışma pek mevcut değildir. Az sayıdaki örnekten biri için bkz. Nazile Abbashi, *Yüzyılın Soykırımı Hocalı*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2011. Ayrıca bkz. Akif Şarlı, *Hocalı’da Türk Soykırımı*, ASEF, İstanbul, 2005.

³⁰ Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri hakkında bkz. Thomas de Waal and Black Garden, *Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New York University Press, New York, 2004.

³¹ Bu işgal sırasında 20 binden fazla Azerbaycan vatandaşı öldürülmüş, 20 binden fazlası yaralanmış, 50 bini sakat olmuş ve 5.101 Azerbaycan Türkü ise kayıp olmuş ve/veya esir edilmiştir. Esir olan Azerbaycan Türklerinin 66’sı çocuklardan ibarettir. Azerbaycan’da aile fertlerinden bir ve/veya birkaçı savaşta öldüğü için 7.737 aile “şehit ailesi” statüsü almıştır. Genelde Azerbaycan nüfusunun 1/3’ü Dağlık Karabağ savaşından doğrudan veya dolaylı olarak zarar görmüştür. Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili olarak da sosyal, ekonomik ve siyasal sorunlardan bütün ülke vatandaşları etkilenmektedir. Bkz. Sinan Oğan, “Türlere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı”, TÜRKSAM, 24 Şubat 2012 (<http://www.turksam.org/tr/a1389.html>)

ise rehin alınmış ve 150 kişi ise kaybolmuştur.³² Cesetler üzerinde yapılan incelemelerde cesetlerin birçoğunun yakıldığı, gözlerinin oyulduğu, kulakları, burunları ve kafaları ile vücutlarının çeşitli uzuvlarının kesildiği görülmüştür. Aynı vahşetten hamile kadınlar ve çocuklar bile nasibini almıştır.³³

Karabağ'ı işgalinden sonra birçok şehir, köy ve kasaba gibi Hocalı kasabasının ismi de Ermeniler tarafında değiştirilmiş ve İvanovka olmuştur. Hocalı'da ise, soykırıma maruz kalan insanlar yerine bugün Ermeniler yaşamaktadır. Ayrıca Hocalı soykırımında insanlara karşı kullanılan metodlarla 20. yy.ın başlarında Anadolu ve Kafkasya'da kullanılan işkence ve öldürme metodları bire bir örtüşmektedir. Bu nedenle Hocalı olayını, sadece 25-26 Şubat 1992'de yaşanan geceyle sınırlı olarak görmemek gerekir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin 27 Şubat 2007 tarihli kararıyla Hocalı'da yaşananlar soykırım olarak tanımış ve Hocalı'yı soykırım olarak tanınması için dünya parlamentolarına çağrıda bulunmuştur.³⁴ Bugün Türkiye'de Ceyhan Belediyesi Hocalı'yı soykırım olarak tanıırken, Ankara'nın Keçiören Belediyesi de Keçiören Kalesi'nde Hocalı Soykırımı anıtı yaptırmıştır. Ayrıca Uluslararası Adalet Divanı'nın bulunduğu Lahey kentinde de Hocalı Soykırımı anıtı bulunmaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde Türkiye ve Azerbaycan diaspora teşkilatları her yıl Hocalı Soykırımı gününde toplantılar yapmaktadırlar. Bu Hocalı gerçeklerinin giderek daha çok tanındığı ve geniş kitlelere yayıldığı anlamına gelmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İncelememiz gösteriyor ki, özellikle 1800'lü yılların sonuna doğru çeşitli Ermeni örgüt ya da grupları tarafından gerçekleştirilen terör ve şiddet olaylarının bazı belirgin maksatları vardır. Türkiye'nin doğu bölgesinin önemli bir kısmını da içine alan bağımsız bir Ermenistan kurulması veya bir "Ermeni yurdu" oluşturulması, Ermeni terör ve şiddet olaylarının ilk başladığı 1800'lü yıllarda ana hedefini oluşturmuştur

³² United States Congress, House Committee on International Relations (2006). Multiple resolutions: markup before the Committee on International Relations, House of Representatives, 109th Congress, 89, Washington, DC: U.S. Government Printing Office. "Human Rights Watch called the tragedy at the time the largest massacre to date in the conflict".

³³ Konuyla ilgili Azeri kaynakları için bkz. Hevva Memmedova, *Hocalı: Şehidler, Şahidler*, Azerbaycan Neşriyat, Bakü 2003; Səriyya Muslum, *Khojaly Is Not Dead*, Çaşoğlu Yayınevi, Bakü, 2007.

³⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin Hocalı Soykırımı'nın 15. Yıldönümü ile ilgili Kararları, 253-IIIQR, 27 Şubat 2007.

(Şimşir, 2001: 118-9'den aktaran Acer, 2003: 134). Ancak, Ermenilerin yüzyılı aşkın bir süredir gerek Anadolu, gerekse komşu coğrafyalarda uyguladığı bu terör ve şiddet hareketlerinin asıl sebepleri olarak, Ermeni etnik milliyetçiliğinin daha agresif olması, Ermeni milliyetçilik hareketinin özellikle Rusya'nın hamiliğinde ve İngiltere tarafından da hayli kuvvetlice desteklenmesi,³⁵ Ermeni Kilise'sinin milliyetçiliğe büyük bir yön vererek, evsahipliği yapması, Ermenilerin eskiden beridir kendi topraklarında değil de, Osmanlı'nın şehirli ve kasabalı Müslüman nüfusu ile hayli karışmış olması sayılabilir. Ermeni şiddet eylemlerinin bir başka özelliği ise, bu eylemlerin, belirli örgütlerce, planlanarak sistematik bir biçimde gerçekleştirilmeleridir. Sonuçta bu eylemler münferit, belirli bir siyasi veya başka nitelikte bir amaçtan yoksun değildir.

Unutulmamalıdır ki, geçmişte çatışan milletler, çeşitli tahriklerin kurbanı olmuşlardır. Onları bu olaylara itenler de zevk-ü safa içerisinde keyif çatmışlardır. Bunun adı *milliyetçilik*, *halka hizmet* olarak tanıtılmaya çalışılsa da, hiçbir zaman bu sıfatlara layık değil, tam aksine memleketine ve halkına ihanettir (Göyünç, 2000: 42). Bütün terör gruplarının çalışmalarında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde 19. yy.da başlayıp devletin yıkılış sürecine kadar devam eden Ermeni terör eylemlerinde de yurt dışı bağlantıları ve teşvikler yönlendirici ve şekil verici olmuştur. Bu yönlendirmede Ortadoğu ve Kafkasya'da oluşacak yeni durumda etkin olmak isteyen büyük devletler, Ermeni örgütlerini silah, finans ve propaganda açısından desteklemişlerdir.

Dönemin yerli ve yabancı kaynakları gözden geçirildiğinde, Ermeni terör eylemlerinin mahiyeti, yöntemi ve sonuçları, bu eylemlere karşı hukuki bir yapıya sahip olan ve bu yapısı uluslararası örgütler tarafından kabul edilen Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler açıkça görülmektedir. Bu noktada neyin insan hakları ve hukuk olduğu ve bunun Avrupalı Devletler tarafından nasıl algılandığı bir sorun gibi görünse de, gerçeğin Orta Doğu'da oluşturulmak istenen yenedünya düzeninin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni terör eylemleri, özellikle Avrupa başkentlerinde ve ABD'nin önemli şehirlerinde örgütlenmiş olan gruplar tarafından yönlendirilmiş ve Anadolu'nun hemen hemen her şehrinde kendisini göstermiştir. Bu eylemlerde yurt dışı bağlantıları, çok hareketli olan örgüt üyeleri, misyonerler ve yabancı konsoloslara aracılığı ile

³⁵ Ermeni terör eylemleri ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir başka önemli özellik, bu eylemlerin yoğun bir biçimde uluslararası nitelik taşımasıdır. Daha 18. yy.da Taşnaksutyana gibi Ermeni terör grupları, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışında kurulmuş ve bazı devletlerden önemli yardım almışlar, ancak eylemlerini de Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde gerçekleştirmişlerdir.

sağlanmıştır. Bu eylemler sonunda Anadolu'da meydana gelen olaylar Avrupa basınında Ermenilerin mağduriyeti şeklinde duyurulmuş ve dünyanın dikkati Ermeni Sorununa çekilmişti.

Bütün bu verilerden ortaya çıkan sonuç şu ki, Ermeniler bağımsız bir devlet kurabilmek için yeterli nüfusa sahip olmadıkları bir coğrafyada terörü bir araç olarak seçmişlerdi. İngiltere, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki farklı grupların teşvik ve yönlendirmeleri olmasaydı, Ermeni Sorunu bugünkü içinden çıkılmaz hale gelmez, Doğu Anadolu'daki reform çalışmaları daha iyi sonuçlar verebilirdi (Selvi, 2011: 54). Sonuçta, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerindeki Ermeni kökenli terör ve şiddet içerikli olayları, terörizm kavramı açısından değerlendirdiğimizde, söz konusu terör olaylarının belirli bir amaca ya da amaçlara yönelmiş olduğu, diğer deyişle, Ermenilerce terör ve şiddetin belirli bir amaca yönelik bir araç olarak kullanıldığı aşikârdır. Son Hocalı katliamı da bunu kanıtlamaktadır.³⁶ Ancak, deyim yerindeyse, “terör ekenin, sonuçta muhakkak hüsrana biçeceği” hatırdan çıkarılmamalı, terörün uzun vadede hiçbir iktidara ve güce yarar sağlamayacağı, terör ve şiddet olaylarına karışarak, insanlık onurunu ve temel hak ve özgürlükleri, bireyin yaşam hakkını ortadan kaldıranların ise, bir gün gelip, elbet yüce adalete hesap verecekleri göz ardı edilmemelidir. Martin Luther King'in şu muhteşem dizesi, *son sözü* başlamadan bitirir kanaatindeyiz; “*Injustice anywhere is a threat to justice everywhere.*”³⁷

³⁶ 1988'de Dağlık Karabağ'daki Ermenilerin ayrılıkçı taleplerine destek vermek için Erivan'da yapılan gösterilerde Ermenistan ve Dağlık Karabağ'daki Azerbaycanlılara karşı soykırım sloganlarının atıldığı da bilinmektedir. Hocalı Soykırımı'nın Ermeniler tarafından 1915'in intikamını almak için yapıldığı gerçeği, bizzat Ermenilerin kendileri tarafından söylenmiştir.

³⁷ Bu cümle, ABD'li sivil haklar lideri ve din adamı Martin Luther King'in 16 Nisan 1963 tarihinde Birmingham Hapishanesi'nden yazdığı mektubundan alıntılanmıştır. Bkz. <http://www.quotationpage.com/quote/24974.html> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017)

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abbasklı, Nazile (2011), *Yüzyılın Soykırımı Hocalı*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Aral, Fahri (2001), *İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri-Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Anadol, Cemal (2007), *Tarih Boyunca Türk-Ermeni Meselesi*, İstanbul: Bilge Karınca.
- Binark, İsmet (1995), *Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim*, Ankara: ATO Yayını.
- Çulcu, Murat (2005), *Cehennem Makinesi-Ermeni Terörü'nün 100. Yıldönümü*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Dabağyan, Levon Panos (2011), *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka Osmanlı Ermenileri-Amiralar, Devlet Adamları, Mimarlar, Hekimler, İlim Adamları*, İstanbul: Yedirenk Kitapları.
- Eryılmaz, Bilal (1996), *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, (2. Baskı), İstanbul: Risale Yayınları.
- Göyünç, Nejat (1983), *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul: Gültepe Yayınları.
- Gunter, Michael M. (1986), *Pursuing the Just Cause of Their People: A Study of Contemporary Armenian Terrorism*, (New York: Greenwood Press).
- Gürün, Kamuran (1983), *Ermeni Dosyası*, Ankara: TTK.
- Halaçoğlu, Yusuf (2010), *Ermeni Tehciri*, (19. Baskı), İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Hyland, Franics P. (1991), *Armenian Terrorism: The Past, The Present, The Prospects*, (Boulder, CO.: Westview Press).
- İlter, Erdal (1996), *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- İlter, Erdal (2007), *Büyük İhanet/Ermeni Kilisesi ve Terör-Tarihi Seyir*, (3. Basım), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kantarıcı, Şenol, Kasım, Kamer, Kaya, İbrahim ve Laçiner, Sedat (Yay.Haz.) (2003), *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri (Cilt-II)*, Ankara: ASAM-EREN Yayınları.
- Karaçavuş, Ahmet ve Erdal, İbrahim (2009), *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Karacakaya, Recep (2006), *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastları*, İstanbul: 47 Numara Yayıncılık.
- Karakoç, Ercan (2009), *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

- Karal, Enver Ziya (1975), *Armenian Question*, Ankara: Gündüz Matbaası.
- Karpat, Kemal H. (2010a), *İslam'ın Siyasallaşması*, (4. Baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2010b), *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2010), *Osmanlı Nüfusu*, (Çev.: Bahar Tırnakçı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, Kemal H. ve Yıldırım, Yetkin (eds.) (2012), *Osmanlı Hoşgörüsü*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kenanoğlu, M. Macit (2004), *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kurz, Anat and Merari, Ariel (1985), *ASALA: Irrational Terror or Political Tool*, (Boulder, CO.: Westview Press).
- Küçük, Cevdet (1984), *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: 1878-1897*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Memmedova, Hevva (2003), *Hocalı: Şehidler, Şahidler*, Bakü: Azerbaycan Neşriyat.
- Minassian, Gaïdz (2002), *Guerre et terrorisme arméniens*, (Paris : Presses universitaires de France).
- Moltke, Helmuth von, *Briefe über zustande und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, (Berlin: E. S. Mittler, 1917).
- Muslum, Sariyya (2007), *Khojaly Is Not Dead*, Bakü: Çaşoğlu Yayınevi.
- Nalbandian, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963).
- Nazım Paşa, Hüseyin (1998), *Ermeni Olayları Tarihi-I*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 15.
- Ortaylı, İlber (2006), *Son İmparatorluk Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2007), *Osmanlı Barışı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özcan, Tuğrul (2007), *II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları*, İstanbul: Özbay Yayıncılık.
- Özkan, Zafer (2001), *Tarihsel Akış İçinde Terörden Politikaya Ermeni Meselesi*, İstanbul: Kişisel Yayınlar.
- Paboudjian, Paul B. ve Kevorkian, Raymond H. (2012), *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayıncılık.

Sonyel, Salahi R. (2001), *Turkey's Struggle for Liberation and the Armenians*, Ankara: SAM Papers.

Sonyel, Salahi R. (2009), *Osmanlı Ermenileri-Büyük Güçler Diplomasinin Kurbanları*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Süreyya, Münir (2001), *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 53.

Süslü, Azmi, Kırcıoğlu, Fahrettin, Yinanç, Refet ve Halaçoğlu, Yusuf (1995), *Türk Tarihinde Ermeniler*, Kars: Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Şarlı, Akif (2005), *Hocalı'da Türk Soykırımı*, İstanbul: ASEF.

Şehirli, Atila (2000), *Türkiye'de Bölücü Terör Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler*, İstanbul: Burak Yayınları.

Şimşir, Bilal N. (2006), *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Şimşir, Bilal N. (2011), *Osmanlı Ermenileri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Uras, Esat (1976), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları.

Waal, Thomas de and Garden, Black, *Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, (New York: New York University Press, 2004).

Yaşarbaş, Enver (1984), *Ermeni Terörünün Tarihçesi*, İstanbul: Petek Yayınları.

Yıldırım, Hüsamettin (2000), *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Ankara: Sistem Ofset Yayınları.

Makaleler ve İnternet Kaynakları

Acer, Yücel, "Terörizm Kavramı Açısından Ermeni Terörü ve Genel Nitelikleri", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, Vol. 7, Kış 2003, 114-137.

Azerbaycan Türk Kültür Dergisi, Yıl: 55, Sayı: 370, (Şub-Mar-Nis 2007), 3-24.

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin Hocalı Soykırımı'nın 15. Yıldönümü ile ilgili Kararları, 253-IIIQR, 27 Şubat 2007.

Corsun, Andrew, "Armenian Terrorism: A Profile", *U.S. Department of State Bulletin*, August 1982.

Cöhce, Salim, "Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, (Mart-Nisan- Mayıs 2001), 87-107.

Global Terrorism Database Assembly of Turkish American Associations (2010), [Report on Armenian Terrorism and JCAG terrorist Hampig Sassounian http://www.ataa.org/reference/Supporting_Documents_Hampig_Sassounian.pdf]

Göyünç, Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", iç. Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, (Yay. Haz.: Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye, Ankara, 2000, 35-43.

Gunter, Michael M., “Contemporary Armenian Terrorism”, *Terrorism: An International Journal* 8 (No. 3; 1986), 213-52.

Gunter, Michael M., “The Armenian Terrorist Campaign Against Turkey”, *Orbis* 27 (Summer 1983), 447-77.

Gunter, Michael M., “Armenian Terrorism: A Reappraisal”, *The Journal of Conflict Studies*, Vol 27, No 2 (Winter 2007), 109-128.

<http://www.quotationspage.com/quote/24974.html> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017)

Karaş, Zeynep, “Ermeni Terör Örgütü: Asala”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara: Atılım Üniversitesi SBE, 2007).

Karpat, Kemal H., “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, iç. Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si, (Çev.: Sönmez Taner), (2. Baskı), (der.) Kemal H. Karpat, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 19-50.

Khaligian, Aram, “The Necessities of Violence and National Culture in the Liberation Struggle,” *The Armenian Weekly*, 31 December 1986.

Kodaman, Bayram, “Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi”, iç. Tarihi Gelişimi İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın), (8-9 Mart 1990), (Ankara: TTK Basımevi, 1992), 59-63.

Oğan, Sinan, “Türlere Karşı Yapılan Soykırımlar ve Hocalı Soykırımı”, TÜRKSAM, 24 Şubat 2012 (<http://www.turksam.org/tr/a1389.html>)

Selvi, Haluk, “Terör Eylemlerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terör Eylemleri ve Yurtdışı Bağlantıları”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, II/1, 2011, 39-59.

Şimşir, Bilal N., “Ermeni Gailisinin Tarihsel Kökeni Üzerine”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı 1, 2001, 108–125.

United States Congress, House Committee on International Relations (2006). Multiple resolutions: markup before the Committee on International Relations, House of Representatives, 109th Congress, 89, Washington, DC: U.S. Government Printing Office. “Human Rights Watch called the tragedy at the time the largest massacre to date in the conflict”.